

TIJORAT BANKLARIDA AUDITORLI DALILLARI VA ULARNI OLISH AHAMIYATI

Israilov B. Q.

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi

Annotatsiya:

Tijorat banklari faoliyatining auditorlik tekshiruvlarini amalga oshirish jarayonida muhim masalalardan biri- auditorlik dalillarini to‘plash va ularni guruhlashdan iborat. Ma‘lumotlarni to‘plash, moliyaviy hisobotning ishonchliligi yoki ishonchsizligini, moliya – xo‘jalik operatsiyalarining buxgalteriya hisobibi yuritishga oid belgilangan qoida va nizomlarga muvofiqligini, bank operatsiyalari amalga oshirish qoidalari va tartiblarining rioya qilinishini tekshirish va monitoringini amalga oshirish, shu bilan birga bank operatsiyalari samaradorligi va ishonchliligi bo‘yicha Bank kengashiga maslahatlar berish uchun auditorning shaxsiy fikrini shakllantirish maqsadida ularni umumlashtirish va baholashni nazarda tutadi.

Kalit so‘zlar: auditorlik faoliyati, audit dalillari, audit xulosasi, moliyaviy hisobotlar, ichki audit, audit protsedurasi.

Ma‘lumki, 25 fevral 2021 yilda qabul qilingan “Auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi” O‘RQ-677 sonli Qonunning 35-moddasiga muvofiq aksiyadorlik jamiyatlari, kredit tashkilotlari, sug‘urta tashkilotlari, investetsiya fondlari xayriya va jamoat fondlari, ustav fondida davlat ulushi bo‘lgan xo‘jalik yurutuvchi subyektlar va davlat unitar korxonalarini, shuningdek tijorat banklari ham har yili bir marta majburiy audit tekshiruvidan o‘tkazilishi lozim¹. Ushbu Qonunga binoan tijorat banklari har yili o‘zlarining moliyaviy hisobotlarini to‘g‘ri tuzilganligini, moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari to‘g‘ri aks ettirilgan ekanligini hamda ushbu hisobotlar Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) ga muvofiq tuzilganligini tekshiruvdan o‘tkazish uchun mustaqil auditorlik kompaniyalarini yollaydi va ularning xulosasiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga har bir tijorat tashkiloti o‘zining strukturasiidan kelib chiqib, o‘zida ichki audit xizmatini tashkil etadi. Tashqi audit ham ichki audit ham o‘z xulosalarini tijorat banki va uning filallari ishini o‘rganish asosida ya‘ni dalillar to‘plash, uni tahlil qilish asosida xulosa chiqarishadi. Demak, auditorlik faoliyatida auditorlar tomonidan to‘planadigan audit dalillarining ahamiyati yuqori hisoblanadi.

¹O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 25 fevralda qabul qilingan “Auditorlik faoliyati to‘g‘risidagi” O‘RQ-677 sonli qonun.

Tijorat banklari faoliyatining auditorlik tekshiruvlaridagi muhim bosqich bu auditorlik dalillarini to'plash va ularni guruhlash hisoblanadi. Chunki tashqi audit ham ichki audit ham ma'lum bir qarorlar qabul qilishi, audit xulosasini ishlab chiqishi yoki bankning ma'lum filiali yoki bo'limining yoki uning ma'lum bir ko'rsatkichlari to'g'risida qaror qabul qilishi uchun ularga ishonchli va yetarli dalillar zarur bo'ladi. Bu ma'lumotlarni to'plash, moliyaviy hisobotning ishonchliligi yoki ishonchsizligi, bank operatsiyalarining buxgalteriya hisobini yuritishga oid belgilangan qoida va nizomlarga muvofiqligini tekshirish va monitoringini amalga oshirish, shu bilan birga bank operatsiyalarining samaradorligi va ishonchliligi bo'yicha Bank Kengashiga maslahatlar berish uchun auditorning shaxsiy fikrini shakllantirish maqsadida ularni umumlashtirishni va baholashni nazarda tutadi.

Auditorlik dalillari bo'yicha turli olimlar o'z asarlarida bayon qilishgan. Rossiyalik olim Ya.V.Sokolov (Ya.V.Sokolov, 2012) o'z tadqiqot ishida auditorlik dalillarning ahamiyatini ochib bergan. Shuningdek, professor A.K.Ibragimov "Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asosi" o'quv qo'llanmasi (Toshkent, 2013 Bank-moliya akademiyasi), professor H.N.Musaev (H.N.Musaev, 2002) auditorlik dalillarini: olinish tartibi, olinish usuli, asoslanishi va kelib chiqish joyi kabi mezonlar bo'yicha turkumlagan. Professor Z.T.Mamatov (Z.T.Mamatov, 2004) ham auditorlik dalillarini uchta mezon (ichki, tashqi, aralash) bo'yicha guruhlab, moliyaviy hisobot auditida qo'llashning uslubiy jihatlarini ochib bergan. Shuningdek, auditorlik dalillarni to'plashga statistik usullarni qo'llash masalalari tadqiq qilingan. E.A.Arens va Dj.Lobbek fikricha (E.A.Arens va Dj.Lobbek, 2012), xalqaro va milliy standartlar hamda auditorlik dalillar va auditorlik muolajalari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tushunish auditda muhim ahamiyatga ega. Professor D.Rajaboyev (D.Rajaboyev, 2010) ta'kidlashicha, auditorlik dalillar audit jarayonida tekshirilayotgan mijoz – korxonada va uchinchi shaxslardan olingan axborotlar hamda ularni tahlil qilish natijalari bo'lib, moliyaviy hisobotning ishonchliligi to'g'risida auditorlik xulosasi tuzish imkonini beradi.

Auditorlik dalillari – auditorlik tekshiruvi jarayonida auditor tomonidan olingan ma'lumotlar va bu ma'lumotlarning tahlili natijasi bo'lib, ular asosida auditorlik xulosasi chiqariladi ².

1. ² A.K.Ibragimov, "Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asoslari". O'quv qo'llanma. 2013-yil. 384 bet.

Auditorlik hisoboti uchun dalillarini olish manbalari

1. Bank va uchinchi shaxslarning birlamchi xujjatlari;
2. Bankning buxgalteriya hisobi registrari;
3. Bankning moliyaviy xo'jalik faoliyati tahlili natijalari;
4. Bank va uchinchi shaxslarining og'zaki ma'lumotlari;
5. Bank ma'lumotlarini bir-biri bilan va uchinchi shaxs ma'lumotlari bilan taqqoslash;
6. Bank mulkiniig inventarizatsiyasi natijalari;
7. Yillik buxgalteriya hisoboti va boshqa xujjatlar.

1-rasm. Auditorlik hisoboti uchun dalillarini olish manbalari³

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan tijorat banklarini audit qilish uchun auditorlik firmalari va malaka sertifikatiga ega bo'lgan auditorlar Markaziy bankdan alohida litsenziya va sertifikat olishlari lozim. Va shundan keyin ular tijorat banklarini audit qilish huquqiga ega bo'ladilar. Tijorat banklarida audit o'tkazish tartibi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan amalga oshiriladi.

1-jadval. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan auditorlik tashkilotlari va auditorlar, xususan Markaziy bank tomonidan tijorat banklarida audit o'tkazish huquqiga ega auditorlik tashkilotlari va auditorlar haqida ma'lumot⁴.

№	Jami auditorlik tashkilotlari soni	Jami auditorlar soni	Tijorat banklarini audit qilish huquqiga ega auditorlik tashkilotlari soni	Tijorat banklarini audit qilish huquqiga ega auditorlar soni
1	139	802	6	20

³ Auditing xalqaro standartlari 501-standart. "Auditorlik dalili – muayyan moddalarni maxsus ko'rib chiqish (International standard on auditing. Audit evidence—Specific Consideration for selected items 501)".

⁴ <https://audit.mf.uz/> O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi sayti.

O'zbekistondagi tijorat banklarida audit faoliyatini o'tkazish huquqiga ega auditorlik firmalari quyidagilar:

1. Deloitte
2. PricewaterhouseCoopers (PwC)
3. Ernst&Young
4. KPMG
5. PKF Makalyans
6. Grand Toronton

Audit dalillarini olish uchun ushbu dalillarni *tekshirish, kuzatish, tasdiqlash, qayta hisoblash, qayta ishlash, tahlil qilish* kabi audit protseduralarini amalga oshiradi. Shuningdek bir manbadan olingan buxgalteriya dalillarini boshqa manba bilan solishtiriladi. Bunday auditorlik protseduralari orqali auditor olingan dalillarning buxgalteriya yozuvlarining ichki muvofiqligini hamda hisobotga mos kelishini aniqlashi mumkin.

Hulosa qiliq aytganda, banklarning sog'lom, xavfsiz va ishonchli bank tizimi uchun mustaqil tekshiruv muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida, tijorat banklarida auditorlik faoliyatining boshlanishida eng avvalo, auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonun va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari asosiy rol o'ynaydi. O'tgan yillarda mamlakatimizda auditning normativ-huquqiy va uslubiy bazasi shakllantirildi, shuningdek, auditorlik faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan va muddatsiz tizimi joriy etildi, bu auditorlik xizmatlari bozorining shakllanishiga va mahalliy auditorlik tashkilotlari auditorlik kompaniyalarining yirik xalqaro tarmoqlariga kirishini ta'minlashga imkon yaratdi.

Foydalanilgan manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 25 fevralda qabul qilingan "Auditorlik faoliyati to'g'risidagi" O'RQ-677 sonli qonun
2. A.K.Ibragimov, "Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asoslari". O'quv qo'llanma. 2013-yil. 384 bet.
3. Auditning xalqaro standartlari 501-standart. "Auditorlik dalili – muayyan moddalarni maxsus ko'rib chiqish (International standard on auditing. Audit evidence—Specific Consideration for selected items 501)".
4. <https://audit.mf.uz/> O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi sayti.

